

A magyar közönség szórakoztató olvasmányai száz évvel ezelőtt.

1. Lovagrománok és kalandos históriák.

A magyar közönség is valaha mohón falta a lovagrománokat és a kalandos történeteket. Talán mohóbban, mint akármelyik fajtáját a románnak. Ez természetes is, hiszen a XVIII—XIX. század fordulójának évtizedeiben a románíró és románolvasó, már csak kíváncsiságból is, föltétlenül betévedt erre a területre. Az áramlatot, mely anynyira földuzzadt, hogy csak egy jó félszázad múlva kezdett apadni, nem kisebb író indította meg, mint Goethe. Igaz, hogy a középkor felé tekintő szellem úját már Klopstock és Herder egyengette, majd a felélesztett francia lovagrománok fordításai simították, de Goethe teremtette meg az iránynak azokat a költői kifejezésformáit,¹ melyek az íróknak megkönnyítették dráma- és romántémáik kicicomázását. A lázadás, árulás, mérgezés, titkos bíróság, lovagvár, börtön stb. tetszetős indítékait Goethe adta kézbe s ezek igen erősen megmozgatták a századnak a titokzatosra és rejtelmesre különben is hajlamos képzeletét.

A lovagromán születési éve 1775. Ekkor lépett fel Veit Weber, a *Sagen der Vorzeit* híres írója, ki az irány stílusának és érzületvilágának alapépítményeit lerakta. A lovagálaroban megjelenő ideálnak óriási varázsereje volt: a középkori lovagok mérhetetlen csapatát idézte föl, kik úgy viselkedtek, mintha többé a színtérről eltűnni sem akarnának. Akkora keletnek örvendett a lovagromán, hogy nem lehetett annyit gyártani, amennyi el nem fogyott volna belőle. Goedeke *Grundriss*ának abban a fejezetében, mely a „Ritterroman“-nak van szánva, a XVIII. század végéről 267 olyan íróat számlálhatunk össze, kik ennek a mesterségnek éltek. Köztük vannak természetesen a korszak legtermékenyebb tollai. Így történt, hogy az áradat sodrása

¹ Götz von Berlichingen, 1773.

mindent ellepett s a század végén már ekként sóhajtozott a józanabb közvélemény:

Erbarne dich, lieber Herr Gott,
Und trug uns aus der Ritternoth.²

Mindaz, ami középkori és lovagi, értelmetlenül eltorzult és eldurvult az utánzók kezén. A legkülönfélébb és legellentéteesebb elemeket keverték egybe, a nélkül azonban, hogy egységbe tudták volna olvasztani Götz nyersségét, Wieland érzékiségét, az Amadisok anyag-halmazát, a szabadkőműves mozgalomnak a csodálatoshoz való vonzalmát és a felvilágosodás kedvelt moralizálását. Mindez megvolt bennük összefüggés nélkül a legnagyobb zagyvaságban.³ A középkort és a lovagi szellemet, melytől elérhetetlenül távol álltak, hősi pathoszszal és mesterkélt motívum-készlettel pótolták. Miként a heroikus-galáns románok, a lovaghistóriák is szerették történeteiket a régmúlt vagy az elővilág meghatározhatatlan idejébe, csak hírből ismert országokba és világrészekbe helyezni, valami sejtelmes félhomályba burkolni, idegen viseletbe bujdatni. De időben és térben bármily ködös messzeségbe kalandoztak is, kísérletet sem tettek, hogy a távoli világ sajátosságait felfogják. E helyett állandóan a maguk idejének érzelmi világát hajtogatták. Sem történelmileg, sem néprajzilag nem tudtak valami figyelemreméltót felmutatni még akkor sem, ha a saját népük multjába szállottak le. Elragadó bájfénnyel vonták be azonban a hajdankort s el tudták hitetni, hogy akkor az emberek erősebbek, bátrabbak, nemesebb lelkűek voltak. Tetteiket a hétköznapinál igazabbnak, nagyobbaknak, csodálatosabbnak tüntették fel. Mindez rendkívüli vonzó hatást tett az ismeretlen után vágyó, de a történeti szemlélettel hadilábon álló olvasókra.

Cselekményüket szabályszerűen úgy építették föl, hogy a román középpontjába egy kegyetlen apát állítottak, ki leányát elzárja, mert nem az ő választottjához akar nőül menni. De egy daliás ifjú, kinek szívében a szerelem pillanatok alatt óriási szenvedéllyé erősödik, élete kockáztatásával kiszabadítja a leányt. Sötét éjtszaka titokban menekülnek. Lépteiket állandóan nyomon kíséri a gonosz szívű vetélytárs úrmánya s a rablóbanda, mely éppen a legboldogabb percekben szakítja el egymástól a szerető szíveket. A leány azután egy hatalmas várúr birtokába kerül, ki kábultan gondol a kéjes pillanatokra s a börtönben sínylődő ifjú életének megszámlált perceire. De a véletlen, mely a legszorogatottabb helyzetekben mindig pontosan jelentkezik, szép szerével vagy erőszakosan megoldja a bonyodalmakat,

² *Ekto von Ardekk*, 1794. Prolog.

³ Musäus írja 1780-ban: „Unsere Romanschreiber sind wahre Haifische, die alles verschlingen, was ihnen vorkommt, und deren Mägen auch die heterogensten Dinge zu verarbeiten wissen“.

meglepő dolgokat derít ki s végre is egyesíti a sokat szenvedett boldog szerelmeseket.⁴

A románírónak azután gazdag díszlettár állt rendelkezésére, hogy cselekményét középkorivá tegye és lovagivá mázolja. A lovagromán színhelye rendszerint egy rejtelmes, emberektől került erdő közepén, égbenyúló sziklákra épített, félig romban heverő vár, tévútra vezető földalatti folyosókkal, csigalépcsőkkel, csapóajtókkal, tömlöcökkel, a tömlöcökben csontvázakkal s vértől rozsdás törökkel. A vár körül a szél rémesen sívít, mintha a meggyilkoltak jajveszékését s utolsó sóhajait visszhangoznák a meredek sziklafalak.⁵ Személyei rettenthetlen hősök óriási testi erővel s félelmet nem ismerő bátorsággal, kegyetlen zsarnok apák, szentimentális leányok, gonosz nők, elvetemedett papok, álarcos haramiák, hűtlen barátok, zarándokok és remeték, — s mindez kapcsolatban szöktetéssel, nőrablással, árulással, köl-

⁴ Az egykoru német recept (Vö. Benno Diederich: *Von Gespenstergeschichten*, 1903. 159. l.) a motivumokat így sorolja fel:

Ein Fräulein hinter Schloss und Gitter,
 Ein junger, vielliebender Ritter,
 Ein Lied, ein Mond, eine Ziether,
 Begleitet von einem Gewitter,
 Ein Held, der nicht ruht,
 Viel Mut,
 Viel Blut,
 Viel Schlachten,
 Zwei Augen die schmachten,
 Ein treuer, derber Rittersmann,
 Der liebt und ficht und nicht lesen und schreiben kann,
 Bemalte gotische Fenster,
 Ein finstrer Gang voll Gespenster,
 Ein Kloster, Angst und Nonnengeschrei,
 Ein Teig von gesammelten Tränen dabei:
 Das alles, wohl zusammengetan,
 So gibt es ein Ritterschauspiel oder Ritterroman.

Ezt Nagy Ignác így fogalmazta meg: „Végy egy elzárt kisasszonyt, mélyen szerető fiatal lovagot, dalt, holdvilágot és lantot nagy vihar kíséretében; hőst, ki soha nem nyugszik, bátorságot, vért, öldöklést, ábrándozó kék szemeket, gót alakú ablakokat, sötét folyosót koválygó lelkekkel, kolostort, jajveszékést, erőszakot, könnyekből magasra duzzadt patakot és mindezt vegyítsd jól össze, s a lovagregény kész“. V. ö. *Bors és paprika*, 1845. II. 95. l., 505. sz.

⁵ Egyik románunkban egy ilyen leírást olvasunk: „Egy tolvaj fészek, századok előtt, vad lovagok lakhelye, melynek omladékaiban egy várnagy életét soványan emészti, ez most az én lakhelyem. Szüntelenül süvölt a szél azon kopasz kősziklákön, melyeknek tetején fekszik a régi vár és megszakadozva zúg a régi épületek közt. Sohasem volt világ teremtésétől fogva ezen az iszonyu magasságon tavasz és semmi élő állat az egy vakmerő emberen kívül ezen hideg kőszirtön ki nem állja. Rettentő mélységek tartják fel reám sötét öbleiket és mellettem hallatlan lármával omlik le a kősziklákön a zuhogó, sebesen szaladó folyó, míg nem görbe útján az alattam mélyen fekvő völgybe érkezik“ stb. Vö. *Erdővári Klára*, 1825. 87—88. l.

tött halálhírrrel, megindító búcsújelenetekkel, kényszerített házassággal, leleplezéssel, vérrel, gyilkossággal s a legrettenetesebb kínzásokkal, akasztással, kerékbetöréssel és félnégyeléssel. Közben állandóan sexuális kilengések s érzéki effektusok árnyalják a cselekményt. El kell ismerni, hogy szenvedélyességben csakugyan hiánytalanok voltak.

A legdurvább eszközökkel dolgozó ideális vadság világa ez az egymáshoz méltó írók és olvasók számára. Idővel aztán az amúgy is csak homályosan sejtett középkor és lovagság emlegetésével felhagytak, de megtartották a jól bevált eszközöket, melyek annyira kiformalódtak, hogy egy-kettőre könnyű volt velük egy új románt szerkeszteni. Főképen a kalandos elem, a szerelmesek végighurcolása országokon és világrészeken keresztül bizonyult alkalmasnak az olvasó érdeklődésének felcsigázására. Így a lovagromán és a kalandos történet elmosódó határvonalakkal egy csoportban egyesült. Ezekről sok minden elmondható, kezdve attól, hogy könnyűek és felületesek, egészen addig, hogy erkölcsileg lazák és sokszor a nevetség határvonalát surolja naivságuk, de az érdekességet elvitatni tőlük nem lehet. Technikájuk a meglepetésekre, az olvasó csalódásba ejtésére s megdöbbenésére volt felépítve. Nagyszerűen értettek ahhoz, hogy érdekesítőek legyenek, természetesen a maguk módján, s így nem egészen érdemlik meg azt a lenézést, amelyben még ma is részesülnek.⁶

Ha leszállunk irodalmunknak abba a rétegébe, ahol ezek a lovagrománok és kalandos történetek elfeledten föl vannak halmozódva, könnyen rábukkanhatunk azokra az olvasmányokra, melyek a magyar közönséget is valaha ellenállhatatlanul lekötötték. Valamennyit ugyan számba nem vehetjük, de néhány tipikus darabból megismerhetjük az egész faj jellegét. Érdekes azonban, hogy nem a mesterművek, vagy legalább is a korokban kiválóknak ismert lovagrománok kerültek a magyar olvasók kezébe, hanem többnyire azok, melyek fércmunkák receptjei után készültek. Névszerint alig pár szerzőt tudunk megnevezni, így pl. Cramert, ki kalandos históriáit frivol elemekkel színezte, továbbá Bornschein braunschweigi könyvkereskedőt és bécsi kollégáját, Gräffert, ki Rittgräff néven aratott irodalmi és üzleti sikereket. A túlnyomó rész vásári tákolmányok értéktelen fordításai, a névtelenség mögé rejtőző igénytelen szerzőknek a napi szükséglet kielégítésére szánt visszaélései.

Itt van mindjárt *Adeline*, az angol Radcliffe híres lovagrománja. Megjelenése után egy évtized mulva (1801) két kötetben és 718 lap terjedelemben már a magyar olvasók kezén forgott. Nem hiába, hogy *Adeline* a román hőse, minden körülötte és érte történik: ő az, kibe az összes férfi szereplők szerelmesek, kit unosuntalan megszőktetnek, kiért párba s gyilkosság történik, s ki miatt a román végén a vértör-

⁶ J. W. Appel: *Die Ritter-, Räuber- und Schauerromantik*, 1859. C. Müller—Fraureuth: *Die Ritter- und Räuberromane*, 1894. *Der deutsche Roman um 1800*. Berlin, 1908. W. Dibelius: *Englische Romankunst*, 1910.

vényszék összeül. Ő maga alig cselekszik valamit, de annál tevékenyebb La Motte úr, ki egy égbe nyúló sziklára épített várba rejti imádott kedvesét. Véletlenül jutott hozzá, rablók erőszakolták rá. Egy sötét éjtszaka — rendszerint akkor történik minden — betoppan a vár ura, Montal marquis, s rögtön szerelmével tünteti ki Adelinét. Erről a marquisról, ki epedő végvával két kötetten át üldözi a szegény Adelinét s közben vára sötét zugában kivégzésre ítélve senyveszti imádottjának mátkáját, kiderül, hogy Adeline saját nagybátyja. A sok izgalomért viszont az olvasónak megvan az a kárpótlása, hogy a végén minden rendbe jön: a bűn elveszi bünhődését s a tiszta szerelem megkapja jutalmát.

Hőseit válogatott kalandokon ritka kegyetlenséggel tudta keresztülhurcolni a lovagromán. Példa erre a rettenetesen vitéz macedóniai *Gróf Tankó Julius* (1818), ki leírhatatlan szenvedéseket visel el kedveséért. Fogságból fogságba, héttoronyból héttoronyba hányódik, a törökök, tatárok, majd az emberevők kezébe kerül, de becsületére legyen mondva, mindenünnen épen és szerencsésen menekül meg. És milyen szép jellemvonása, hogy a legsúlyosabb körülmények között is állandóan szerelmes Teskolájára gondol s hűségét állhatatosan őrzi. Nem különben Teskola, kit vele párhuzamosan a sors az egyik férfi kezéből a másikéba, egyik haramiabandától a másik kalóztársasághoz dobál, s hol ő szabadítja meg Teskolát, hol Tankó menti meg őt e gyönyörűségei élet számára. Az a spányol ifjú is kivívhatta az olvasó könnyes részvétét, ki a török szultán háremébe lopott kedvesét három világrésszen keresztül űzi-hajtja, keresi s elképzeltetlen kalandjai során még az emberevők közt is megfordul, kik szeretettel hízlalják, mert pompás lakomát reméltek belőle (*A világ három részében bujdosó*, 1798). A legnagyobb izgalmak között is bizonyos lehetett az olvasó, hogy a hős, bár tekervényes utakon, csak eléri célját. Ez volt akkor a román manírja, ez kellett az olvasónak. A nagyhírű *Kartigám* kisasszonnyal, dióhéjba foglalva, a következő események történnek: elrabolják, hajótörést szenved, egy magános szigetre vetődik, algiri kalózek kezébe jut, a török basa háremébe kerül, azonkívül néhány rablótámadást és sikertelen orgvilkossági kísérletet áll ki, nem is említve az apróbb kalandokat, s a végén kiderül, hogy nem török kisasszony, mint az utolsó pillanatig hittük, hanem egy magyar nemes leánya. Ma mindezt mosolyogva olvassuk, akkor azonban „nem volt szebben írt magyar könyv, nem volt lelkesebb, nem volt inkább gyönyörködtető román széles e világon“.⁷

A románíró módszerét és a románolvasó izgalmaikat még jobban el tudja képzelni a négykötetes *Nagy Kanut* (1815). Ez valóságos tárháza a szerencsétlen hercegeknek és hercegnőknek. Csupa szöktetés, hadakozás és erőszakosságok sorozata. Az az érdekes azonban, hogy a nagy viszontagságok ellenére egyetlen hercegnő tisztessége sem

⁷ *Kazinczy Lev.* XV. 183. 1.

csorbul meg s egyetlen herceg életében sem esik kár. E románban húsz szöktetést lehet összeszámlálni, — az egyik épúgy bonyolódik le, mint a másik, — s azonkívül tíz szárazföldi és tengeri ütközetnek s ugyanannyi párviadalnak vagyunk szemtanúi. Három hercegnő viszi benne a főszerepet. Magától értetődik, hogy mind a három csodálatosan szép, mégis leggyönyörűbb közöttük Szeréna izlandi hercegnő. Hogy miért izlandi, az nem fontos, csak éppen a szerzőnek úgy tetszett, hogy ezt a helyet népesítse be pompás várakkal, erdőkkel és bájos vidékekkel. Elég az hozzá, hogy Szeréna, korának legszebb nője, a dán trónörökösnek, Kanutnak, van feleségül szánva s így Kopenhágában nevelkedik. Közvetlenül az esküvő előtt azonban elszökteti Ulfo herceg (1), kinek ereiben szintén dán vér csörgedez. Meg sem melegszik nála, már is erőszakkal elveszi tőle Siegfried szász fejedelem (2), ettől Olaf norvég király zsákmányolja el (3), kitől Kanut fegyverrel visszaszerzi (4), hozzá még egész Norvégiát is birtokába veszi, s megtartja esküvőjét. Azt hinné most az ember, hogy a szerzőnek végre sikerült Szerénát biztonságba helyezni. Nem. A szerelmes Ulfo megint elrabolja (5) s Angliába szökteti, ahol Etelred király keríti hatalmába Szerénát (6) s erőszakkal feleségül akarja venni. Ugyanerre törekszik Olaf király is. Mindkettőnek rosszul üt ki, mert Kanut Angliába ront s az egész királyságot elfoglalja. Persze jobb lett volna, ha e helyett csupán azt a várat keríti meg, ahová a szép Szeréna be van zárva. Csakhogy ez nagyon lapos megoldás lett volna. Sokkal érdekesebb, hogy Ulfo színleg kibékül Kanuttal, de csak azért, hogy a hercegnőt újból elszöktethesse (7). A másik hercegnő, Gothilde, hasonlóképen hétszer esik rabul, s a harmadik, Estrithe, Kanut huga, ki a végén a szász Siegfried felesége lesz, ötször fordul meg különböző szerelmes férfiak kezén. Ezek a viszontagságos sorsú hercegnők azután, mintha összetanakodtak volna, a végén Angliába mennek s ott találkoznak az értük sóhajtozó hercegekkel. Lehetetlenség lenne kitalálni, hogy mindezzel mi a célja a szerzőnek, ha nem jelezné a könyv címében: a fiúi és házasságbéli szeretet között való küszködés. Kanutnak ugyanis nemcsak Szerénája van, hanem apja is, kit a gonosz Ulfo szintén megsöktet, természetesen egészen más indítékból, mint a szép hölgyet. Kanut most nem tudja, hogy apját vagy kedvesét szabadítsa-e ki, s itt van a küzdelem a gyermeki szeretet és a szerelem között. Nem nehéz kitalálni, hogy Kanut Szerénát részesíti előnyben, s addig eszébe sem jut az apja, míg Etelred foglya nem lesz. Ulfo azonban Szerénát elrabolja s e miatt Etelred annyira feldühösödik, hogy Kanut ezüsthajú apját egy sziklára kötözteti s melléje kivont karddal egy őrt állít, — mindez jól látható a dán táborból, — minden percben suhintásra készen, ha Szerénát ki nem szolgáltatják neki. Micsoda mesteri helyzet, hogy a gyermeki szeretet s a szerelem küszködjék! Persze a szerző a legutolsó pillanatban megmenti az apát s így aztán véget vethet a hosszadalmas érzelmi küszködéseknek.

A román irodalomnak tekintélyesebb fele ilyen szerkesztményekből került össze, amiből a lovagi és kalandos elem túlsúlyára épügy következtethetünk, mint arra, hogy a tömegizlés velük elégitette ki izgalom-éhségét. Igazi lovagrománt, mely a középkor hamisítatlan szelleméből is tartalmazott valamit, alig olvasott közönségünk: mindössze a Floovent-mondából a XIII. században kisarjadt *Octavianus*-s a középkori nőtisztelet motívumából fölépített *Genovéva*- és *Hirlanda*-románt ismerte. Azonkívül a lovagromán mesterének, Veit Webernek, arról az egyetlen darabjáról szerzett tudomást, mely a Kazinczy mesteri fodításában keltett föltünést (*A vak lantos*, 1794). Mint más szellemi körzetekben, nálunk is a másod- és harmadrangú utánzatok tolakodtak az élre. Emlékezetes sikere volt pl. *Erbiának* (1805), ki épügy hányódik a szerelmes férfiak vágyakozásának hullámain, mint Szeréna hercegnő, s nem hiányzik belőle az összekúszált cselekmény szálainak az a meglepő kibogozása sem, mely a kezéért küzdő, vérző s elaléló szerelmesekről a végén kideríti, hogy a szép afrikai leánykának édes testvérei. Nem ritka, hogy mikor a sok kaland miatt már szinte az aléltság környékezi a vetélytársakat, szerelmeseikben kölesönösen saját testvéreikre ismernek s akkor hitelen fordulattal kiki a másíknak a hugát veszi feleségül (*Három napkeleti történetek*, 1795. *László és Lajos*, 1813. *Erdővári Klára*, 1825).

Rendkívül szerették ezek a románok mindjárt a legelején az összes szereplőket a világ minden részébe szétdobálni, külön-külön őket kalandokba bonyolítani s végül mindnyájukat a csodálatos véletlen segítségével ugyanarra a helyre varázsolni, hol szepegeve és könnyhullatások közt beszélík el „szívreható“, „ritka“ történeteiket (*Zoriada*, 1805). Ezekben a románokban semmi sem történík valószírüen és valószíüen. Minden rendkívüli, hogy az olvasó a megdöbbenéstől szinte eszméletét veszítse. A jámbor románírók, mihelyt tollat fogtak, szinte kötelezve érezték magukat, hogy angyali szelídségük ellenére a kor divatos lovagi ujjasát öltsek föl s türelmes olvasóikat a rémromantika készletével borzongtassák meg. De tetszett a közönségnek az állhatatos lovagok magatartása, a szüzi ártatlanság próbája s elfogott nálunk is minden közolvasót a szenvedések áradata,⁸ melyet sokszor csak alél nyögéssel tudtak kifejezni a meghurcolt hősök. Az ilyen históriák könnypatakokat fakasztottak. Hogyne is indította volna meg a lágyszívü olvasókat *Sajdár és Rurik* (1808) tatárlovagok lángholó szerelme a szép magyar szü, Margaréta iránt, ki a körülmények furcsa játékból szándékán kívül egyiknek is és a másíknak is felesége lesz, s mikor köztük választani nem tud, apácának vonul a Margit-szigeti klostromba, hol időnként fogadja a legmelegebb barátságban összeolvadt férjei látogatását. Az átlagos olvasó valószíüleg nem ütközött meg az ilyen furcsa megoldásokon, hiszen a lovagromán a

⁸ Tud. Gyüjt. 1824. IV. 78. 1.

legkülönösebb meglepetésekhez szoktatta hozzá, még olyanokhoz is, hogy a méreg helyett álomporral tetszhalálba szenderített szerelmesek a sírboltban feltámadnak és szerelmükben boldogan egyesülnek (*A szerelmes halottak*, 1800). Ez a motívum különben nagyon kedvelt volt (*László és Lajos*, 1813). Nyárády Sándor magyar lovag a harc-téren esik, meghal, de a meglepő fordulat kedvéért feltámad s boldog lesz Piroskával, ki közben a szombathelyi apácaklastromban keresett feledést fájdmárára (*Maré vára*, 1824). Érthetetlen, hogy menyire nem sajnálták ezek a románírók a gyönyörűséges szüzeket a sziklavárák legelrejtettebb zugába zárni, a török basák hájtemébe dugni, hajófenékbe bebörtönözni, durva emberek és kéjencek zsákmányául dobni (*Zrínyi Miklós barátjai*, 1804) s más hasonló kellemetlen helyzetekbe sodorni. Szerelmesek nagyobb szenvedések, megaláztatások és meghurcoltatások árán soha nem borultak egymás keblére, mint ezekben a lovagrománokban (*Austriana*, 1808). Alig tudjuk végig várni, míg Palugyay és Bubek Kriska sok hercehurcával egyesül (*Palugyay története*, 1807), s Dugonics is alapcsan megszenvedtette hőseit, míg őket a boldogság várvavárt paradicsomába beengedte (*Etelka*, 1788. *Jolánka*, 1803).

Általában azt tapasztaljuk, hogy a magyarul megjelent lovagrománok a kalandos készlet minden elemét hiánytalanul kimerítik. A férfiruhában hősiesen harcoló leány, a száz halállal dacoló hős, a gályarabság irtózata, az álarcos banditák és tengeri — legtöbbször algiri — kalózkodás, a hajótörés a szerelmesek széthányódásával, méregkeverés, altató ital stb. lépten-nyomon előforduló közönséges dolgok azokban a románokban, melyekkel ez az idő a csodálatosra, misztikusra, rejtélyesre, egyszóval a valótlannal készséges olvasókat elárasztotta. Ezek csak ma látszanak szellemtelen csinálmányoknak. Akkor hittek bennük s megütközés nélkül fogadták. E zavaros szemléletű világba tökéletesen beleillenek.

Mindebből nemesak az tűnik ki, hogy a magyar közönség éppen olyan lovagrománokon táplálkozott, mint nyugaton a német, francia és angol olvasótábor, hanem az a tanulság is kiviláglik belőle, hogy nálunk szintén megvoltak a lelkekben azok a szellemi föltételek, melyek a lovagrománt és a kalandos történeteket néhány évtizedig kedvvel és szeretettel melengették.

2. Rémrománok, Rinaldinik és Pitavalok.

a) A XVIII. és XIX. század fordulóján nálunk is volt egy olyan olvasóréteg, mely az izgalmas, a borzasztó rémrománokban gyönyörködött, s akadtak írók, kik e szomjuság kielégítésében készségesen munkáltak közre. Az egyik ilyen „mestermű“ például az ösmagyar Bulzó szellemét idézi föl, ki az augsburgi ütközet elvesztése miatt büntetésből már ötszáz éve bolyong a földön (*Farkasvölgyi Imre*,

1807). A másikban egy olyan tündéraszony bonyolítja a cselekményt, aki minden éjjélkor farkassá változik és széttépi azokat a szerencsétleneket, akikre szereleméhségből megharagszik (*Jetta*, 1798). Nem kevésbé borzalmas Brend vitéz esete, aki száz embert ártatlanul kivégeztet, ezért nyolcvan évvel halála után kikél sírjából és nyugtalanul kóborolja a földi tereket (*Brend vitéz árnyéka*, 1819). Valdráf vitéz, Nagy Károly katonája, kapzsiséga miatt négyszáz évig bolyong s csak egy másik vitéz hétpróbás önfeláldozása szerzi meg számára az örök pihenést (*Valdráf vagy a vándorló lélek*, 1819). Egy másik lovaggal az a furcsa história esik meg, hogy egy barlangban aranykelyhet talál, s mikor tartalmát kiüríti, Halnura, a baglyak királynéja, gyönyörű nővé változik, amikor pedig egy koporsót fölnyit, Alkuin, a szellemember, lép eléje s figyelmezteti, hogy óvakodjék a vesztére törő gonosz Halnurától (*Vassziklai Fridolin*, 1817). Olvasunk továbbá egy várról, mely a szellemek tanyája, kik a vitéz várral egy sereg gyilkosságot, nőcsábítást s más hasonló aljasságokat vitetnek végbe (*Pokolkői Vendel*, 1823). Találkozunk azután olyan elbeszéléssel, mely arról szól, hogy a szerelmi gyilkosság áldozatául esett lélek éjjélkor megkongatja a vár harangját (*Az éjjélkori harangszó*, 1813). A hideg borzadály futott végig az olvasó hátán,¹ de nyilván élvezte az efféle történeteket, mert másképen nem jelenhetett volna meg egy olyan könyv, mely a *Ritka, csodás, rémletes és borzasztó rakhelye* (1832), iszonyú halálnemekkel és szörnyű bosszulatokkal. Mégis talán legjobban megviselhette az idegeket az a román, melynek hőse a gonosz szellemek sugallatára hét ártatlan nőt elcsábít. leányaival vérfertőzésben él s nem kevesebb, mint hetven embert gyilkol meg (*Törpe Péter*, 1796).

Aránylag kevés számú, de gondos szemelvényekben ilyesmik is kedvét töltötték románolvasó közönségünknek. A névteleneken kívül Spiess, Vulpius s különösen Gleich bécsi színidirektor gyártmányainak néhány jellemző példánya örzi emlékét a képzelet és ízlés ama szertelen eltévelyedésének, mely a magyar környezetbe is átplántálódott.² Mindenesetre nehéz megérteni, hogy éppen a felvilágosodás korában garázdálkodtak leginkább azok a románok, melyeknek hősei a síri nyugalmukból feltámasztott túlvilági szellemek. A szellemi föl-tételeken kívül főképen abból magyarázhatjuk meg ezt, hogy a kísértet-had a románíró mesterségét megkönnyítette és igen kényelmessé

¹ Ágai Adolf beszéli el, hogy tulajdonképeni első olvasmánya *Pokolkői Vendelin* volt, melyet ajándék reményében egy suszterlegénynek olvasott fel Abonyban 14 éves korában. Olvasás közben az történt, bár nappal esett meg, hogy a majszter, a majszterné, a másik két legény s a vargaines mind ott felejtkeztek körülötte, és noha nyár derekán s fényes nappal folyt az olvasás, mindnyájan belefáztak. Vö. Gyalui Farkas: *Legkedvesebb könyvcím*, 57—58. l.

² A „nagy“ Spiesz, ki „mint egy ideális fenségű kép ment elől csillogva“, s magyar rajongóival gúnyolódik egy egykoru dialógus. Vö. *Erélyi Múzeum*, 1817. 81. kkl.

tette. A szerzők aggályoskodás nélkül kergethették hőseiket a legrettenetesebb és leglehetőlenebb veszélyek közé, mert bármelyik pillanatban mindent rendbe hozhattak egy váraflanul felidézett túlvilági lény segítségével. Ezenkívül is számos eszköz állt az efféle romanok rendelkezésére: titkos várronok, veszélyes hegyszakadékok, magányos ösvények és keresztútak, süppedékes mocsarak, láthatatlanná tevő gyűrűk, minden veszélytől megvédő kalapok, magától felnyíló ajtók, álmhozó italok, szerencsétlenséget okozó igék, évszázadokig ható átkok, a képkeretekből halk sóhajjal kilépő emberalakok, szörnyetegek, méregkeverők, bújá és érzelmes nők, s titokzatos könyvek, melyekbe még titokzatosabb kezek a szellemek tetteit jegyzik föl. Ezzel az olcsó machinériával természetesen könnyű volt a titokzatoságtól elbűvölt tömegeket lenyügözni.³

E motivum-készleten keresztül nemcsak a rémrománok világába, hanem a kor zavaros lelkébe is bepillanthatunk. A kísértetek nem véletlenül s esetlegesen lettek románhősök. Voltak ebben az időben értelmes emberek, kik komolyan vitatták, hogy az ördögökben és szellemekben való hitnek nagyobb a haszna, mint a lelketlen racionalizmusnak. És csakugyan ez az idő éppen annyira csodaváró volt, mint amennyire józan. Mintha az emberek belefáradtak volna a felvilágosodás száraz eszméibe és hitetlenségébe, fejfel ugrottak a babona karjaiba s kéjelegtek a hitetlenségek világában. A rajongók és a világvakítók időszaka ez, a szellemidézők, csodatevők, aranycsinálóké, kik a legmagasabb körökben is hitre találtak s azt hirdették magukról, hogy titokzatos erejük közvetlenül az egyiptomi piramisoktól származik. Mindjárt nem ütközünk meg a kísérteti románokon, ha tudjuk, hogy abból az időből származnak, mikor az életelixires Cagliostro, a halottidéző Schrepfer, az ördögűző Gassner, a magnetikus Mesner tudott érvényesülni, s amikor a kölni szatócsok titkos társasága rendíthetetlen bizalommal hónapokon keresztül (1804) minden este összegyűlt, hogy a megjelenő szellemektől tizennégy milliárdot kipréseljen a tagok javára és Isten dicsőségét szolgáló templomépítésre.

Az emberek valósággal tolongtak mindenfajta vallásos, politikai, teozófiai társaságokba, hogy a természetfölötti bölcsesség misztériumaihoz hozzáférközhessenek. A szellemekben, a természetfölöttiben, a misztikusban való hit szorosan összefügg tehát ennek a forrongó időnek homályos vágyaival. Goethe *Wilhelm Meister*én, Schiller *Geisterscher*én ez a korszellem bélyegződik ki s ugyanez jut érvényre a 90-es évek neves íróinak a művein is.⁴ Az emberek meg voltak győződve, hogy egy óriási nagy titkos társaság létezik, amely hihetetlen mesterkedéssel minden hatalmat kezében egyesít s tetszése szerint irányítja az eseményeket. Így nem lehet csodálni, ha ennek

³ Benno Diederich: *Von Geestenstergeschichten, ihrer Technik u. ihrer Literatur*, 1903.

⁴ Vö. Pl. Jean Paul: *Titan*, Wieland: *Geheime Geschichte*, Mozart: *Zauberflöte*, stb.

az időnek a románja mindenfajta hihetetlen döreségen kapva kapott, s az írók feljogosítva érezték magukat, hogy a cselekményt valószínűtlenül bogozzák s megoldására a kellő pillanatban titokzatos eszközöket és szellemeket hozzanak működésbe. Persze nem tudták felfogni a *Geisterseher* költőiségét, mely a természetfölötti és a valóság egybeolvadását ábrázolta. Ők csupán a külsőségeket látták meg, s a babonás közhiedelemre támaszkodva, a szellemek és kísértetek hordáját engedték a románirodalomra. Ez valahogy még elviselhető lett volna, csak hogy ugyanakkor a legszörnyűbb bűnökkel és a legkicsapongóbb érzékiséggel színezték románjaikat. Ez az, ami a román becsületét megviselte s nevét jó hosszú ideig hirhedtté tette. E korszak termelésében akad olyan román, amely 57 év terjedelmét olyan esztelen valószínűtlenségekkel töltötte meg, amikről még a huszadik század olvasójának is alig van fogalma.

Természetesen az emberek nálunk sem érezték, gondolkoztak és képzelődtek másképen, mint a nyugati éghajlat alatt. Azt hitték, hogy a világon számtalan sok kísértet, ijesztő és zörgő lélek van, kik az embereket különféle képen rettentik, kínozzák, rémítik, sőt néha meg is ölik. Ezek a kísértetek magától az ördögtől, a rossz lelkektől vagy a megholt emberek lelkeiből valók. Különösen az ördögről vélekedtek borzalmasan. Meg voltak győződve, hogy az ördög minden emberi és állati formát magára vehet, s hol fő nélkül nyargal ide s tova, hol mint egy gavallér lépeget, majd úgy vándorol, mint egy fekete ember vagy fehér asszony, majd mint egy barát vagy apáca kószál szerteszéjjel, esetleg meghalt ember képében és ruhájában mutogatja magát. Tetszés szerint kutyává, macskává, disznóvá, kotlóvá, békává stb. változhatik, sőt olykor mint tüzes sárkány repül a levegőben, vagy mint bolygó tűz ugrál és táncol a földön. Szellemekkel, kísértetekkel s az ördög különféle formáival van tele a világ az emberek ámítására és gyakran kétségbeejtő rémítésére.⁵ Alig ereszti le az éj komor kárpitjait, már tenger szíven repíti diadalmát. Andalognak a félnépek magános óráikban s az éjjeli csendességet a természet félelme szülemének ábrádozzák.⁶

Komoly értekező munkák ilyesformán tárgyalták ezt a kérdést s magyarázatokkal, kijózanításokkal, felvilágosításokkal igyekeztek megnyugtanni az izgatott kedélyeket. Az adatok arra vallanak, hogy a titokzatos és természetfölötti dolgokkal való foglalkozás nálunk is nagyon általános lehetett. Semmi valószínűtlenség nincs abban az egykorú följegyzésben, hogy a „kísérteti román, mind csupa Gráziának való áldozat, a leánykák álompárnája” volt. A kísértet-hiedelmekről, a boszorkányokról, tüzes emberekről, lidércekről, szárnyas

⁵ Pucz Antal: *Értekezés az ördöngösségről*. Pest, 1820. U. ö.: *A babonák és az ő sokféle nemének előadása*. Esztergon, 1822.

⁶ Farkas Ferenc: *Az éjnek diadalma*, 1808. bev.

⁷ *Erdélyi Múzeum*, 1817. 81. l.

sárkányokon lovagló garaboncs deákokról Kiss János is sokat halott gyermekkorában.⁸ Jósika említi, hogy tanulókorában kísértetes-dit játszani a mindennapi multságok közé tartozott. Tökből halálfőt csinálni s abba gyertyát gyújtani, fehér lepedőbe burkolódní, a falombok közt keservesen hahogni és sóhajtani annyira napirenden volt, hogy sokszor még a házinevelők is résztvettek ebben a sületlen multságban. Ugyancsak Jósika beszéli el, hogy édesapja holdvilágos esteken fehér insurrectionális köpenyében szeretett sétálgatni a nagy kiterjedésű ófenesi kert árnyas fáí között, s nagyon mulattatta, ha kísértetnek nézték.⁹

Ha egy kissé rendszeresebben körülnéznénk, bizonyára még számos adatot lehetne összefűzni a századforduló tájékán a szellemek és kísértetek uralmáról. Kalendáriumaink állandóan foglalkoznak velük,¹⁰ s íróink közül többen, kiknek gyermekora erre az időszakra esett, sohasem tudtak szabadulni hatásuk alól.¹¹ Nem lenne érdektelen kérdőre vonni az adatokat s megállapítani, hogy a felvilágosodás és racionalizmus idejének kísértetjárványa milyen terjedelmű és milyen minőségű volt nálunk. A hiányos nyomokból is annyi látható, hogy azokat a dermesztő túlzásokat, melyeket a korabeli német és angol irodalom tár elénk, nem ismertük s általában elég józan magatartást tanusítottunk. Rémrománjaink, melyeknek száma még tízre sem rug, a lelki egyensúlyát vesztett idők idegenből származott emlékei. Igaza van az egykorú véleménynek, hogy nálunk voltaképen nem lehet helye „sem dicsérésnek, sem gyalázásnak, minthogy mi ezt a románfajt csak fordításból ismerjük s egy eredeti darabot sem mutathatunk“.¹² Biztos azonban, hogy mi is olvastuk ezeket,¹³ hiszen a szellemi föltételek nálunk csakúgy megvoltak, mint másutt, de azt is tudjuk, hogy a közvélemény megütközött rajtuk s bosszankodva emelte fel tüzes korbácsát az agyvelő e szédelgései ellen. „Báresak az afféle álomlátások, késértetek s több olyan gyáva lelkeknek táplálásaikra szolgálható munkák ne terhelnék nemzei literaturánkat!“¹⁴ A formátlan sorokból is kiérzik az őszinte felháborodás, mely a rémrománok ellen síkra szállt:

⁸ *Kis János superintendens emlékezései életéből*, 1890. 35—36. l.

⁹ *Emlékirat*, 1865. II. 51. l.

¹⁰ *Pl. Magyar Házi Barát*, 1838. 122—131. l. 1839. 114—124. l. *Magyar Hazai Vándor*, 1840. 53—55. l.

¹¹ *Pl. Jókai*, ÖM. 85. k. Mikszáth Kálmán Munkái, 25. k. 120. l.

¹² *Tud. Gyűjt.* 1824. IV. 81. l.

¹³ „A sok Ritter-Gespenster Geshichték ugyan nem érdemlik az olvasást, de azonban én mégsem mernék ellenek kikelni, mert úgy lehet látni, hogy az olvasó kabinétkban ezek legmoeskosabbak“. *Vö. Szájas Péter*, 1817. 7. l.

¹⁴ *Hazai Tudósítások*, 1807. 111. l.

Nyomorult halandók! Hát még nem elég-e
 A rajtatók fekvő baj temérdeksége?
 Még a tünemények költött seregei,
 A beteg agyvelő teremtett művei —
 Még ezek is veszélyt árasszanak rátok?
 S így kettőzve nyomjon a sanyarú átok.¹⁵

A regény történetéből látjuk, hogy a rémrománnak mélyre húzódó, kipusztíthatatlan gyökerei vannak. Mindig és mindenütt felüti fejét, időnként csak eszközöket cserél és ruhát változtat. Az egyes korok regényirodalmának a salakja. Ezért is számon kell tartani a román-irodalomtól szállított első jelentkezésüket.

b) A lovagrománt azért kísérte szokatlan nagy népszerűség és tartós élet, mert kereteit könnyűszerrel tágítani tudta újabb és újabb elemek fölvetelére, s alkalmassá bizonyult arra is, hogy elférjen benne korának mindenfajta zavaros és szélsőséges gondolata. Alig, hogy kitalálta szellemekkel és kísértetekkel népesíteni be magát, csakhamar megszületett az a fajtája, mely a lovagi és rablóideáli egybeolvasztotta, s a társadalom ellen irányuló célzattal a bünt vette pártfogásba. Ezen a téren Vulpius Christian August (1762—1827) aratott babérokat. Szokatlan arányú hírnevét elsősorban nem azzal szerezte, hogy bátyja volt annak a Vulpiusnak, ki 28 éven át Goethe oldalán élt, hanem inkább azzal, hogy az irodalom sekélyesebb területein felburjánzott számtalan rablóromán prototípusát megteremtette. Ki ne ismerné a *Rinaldo Rinaldini* nevét, ezt a szörnyszülöttet, melyet ő hozott a világra? Kiadásról kiadásra nőtt a terjedelme, ellenőrizhetetlen számos lenyomata keletkezett, megjelenése (1798) után rögtön franciára és angolra fordították, azonkívül minden európai, sőt Európán kívüli nyelven is megjelent. Újabb és újabb lenyomatai a múlt század negyvenes-ötvenes éveiben sem szüntek meg, sőt olvasottsága még frissebb lendületet vett.¹⁶ Nálunk is ekkor kezdette meg pályafutását, mely még a XX. század elején is tart. Ha ezek után azt képzelné az ember, hogy egy kisebb tehetségű írónak valamilyen szerencsés pillanatban született művével van dolga, elolvasása után nagy csalódást kell éreznie, mert az eseményeknek rendetlenül összekuszált olyan halmazával találkozik, melyben az esetlen kalandok ismétlődése kimeríti és unalomig gyötri figyelmét. Mégis irodalmi mértékítélettel nem lehet napirendre térni fölötte. Tanulságos kor-

¹⁵ Hasznos Multságok, 1823. II. 27. 1. A németeket Goethe figyelmeztette :

„Und wenn nun eure Kinder dichten,
 Bewahre sie ein gut Geschick
 Vor Ritter-, Räuber- und Gespenstergeschichten“.

¹⁶ Vulpius Wolfgang: *Rinaldi Rinaldini als ein Lieblingsbuch seiner Zeit*. Diss. München, 1922.

történeti jelenséggel állunk szemben, mely nem maradhatott hatás nélkül románolvasóink érzületére.

Rinaldo Rinaldini, Hasper a Spada s a többi felsorolhatatlan rablólovag, — a román közönsége rokonszenvező ismeretségben állott velük, — az erő, a hűség, a jog képviselőiként tündökölnek. Rabolnak onnan, ahol van, s oda juttatják, ahol nincs. Nemcsak bátorszívűek, de nemeslelkűek is; hőstetteket visznek végbe, mint a lovagok, de nem azért, hogy a fejedelmek gazdagságát még dúsabbá tegyék vagy szívük imádott hölgyét meglódítsák, hanem azért, hogy a szegényeknek örömet szerezzenek s a gyengéket, az elnyomottakat a gazdagok, a hatalmasak és az igazságtalanságok ellen megvédjék. Ezek a rablók, kik félreismerhetetlen rokonai, egyenes leszármazottjai *Moor Károlynak*, az igazságtalanságokat jogtalanságokkal torolják meg s magukat az emberiség képviselőinek, az eszményi igazság eszközeinek tekintik. Ez az idő hősként becsülte a rablókat s hangulatának, érzületének velejárója volt a nemes és a nagylelkű gonosztevőkről szóló téma irodalmi feldolgozása: nem a ponyva területén s a műveletlen tömegek körében, hanem a komoly irodalomban, melyet ismert nevű előkelő urak műveltek s a társadalom felsőbb rétegei olvastak. A kétes existenciájú akasztófavirágok soha nem élveztek olyan nagy dédelgetést, mint ebben az időben. A rablógyilkos Schäffer Péter, a Fra Diabolónak nevezett Gargiulo Antonia, a moseli List Nickel, a méregkeverő Capelle Mária, a bajor Hiesel népszerűsége — nagyítás nélkül — vetekedett a Napoleonéval. Cartouche Dominique, ki valósággal fürdött az ártatlan emberek vérében, még nem lépett fel a vesztőhelyre, már az olasz színpadokon hősi mezben szerepelt s francia és német románok terjesztették hírnevét világszerte. Olyan idő volt ez, mely féktelenül elszabadított fantáziájával valósággal gúnyt űzött a valóságéból, s így nem eszdálkozhatunk, ha a rablórománok a legszívárványosabb romantikus színeket vetítették „hőseikre“, kik felfogásuk szerint azért jöttek a világra, hogy a visszaélésekért a bosszú véresre korbácsoló ostorai legyenek. És hogyan lelkesedett volna az ilyen románokért a közönség, érzülete hogyan rezgett volna együtt az íróéval,¹⁷ amikor nem szórványos, hanem gyakran előforduló olyan esetekről tudunk, hogy a halálra ítélt elvetemedett embereket asszonyok és fiatal leányok a börtönben fölkeresték, vigasztalták, siratták, hajtincseket vettek tőlük emlékebe s kivégzésüknél arannyal fizettek meg egy-egy ablakfülkét. Ez a moralizálásra és érzékenységre hajlandó könyörületes korszellem annyira elvesztette józanságát, hogy a világtörténelem nagy alakjait közönséges rablóknak tüntette föl s ugyanakkor az aljas gazembereket nagy hősként ünnepelte.

¹⁷ „Schriftsteller, die dergleichen Zeug schreiben, sind jetzt die Götzen, vor denen das Publikum nieder fällt“, — írja a rablórománokra célozva az *Allgem. Deutsche Bibl.* 28. 125. 1.

Ezek a rablók, kik évtizedeken keresztül rendületlenül élvezték előnyös helyzetüket a románirodalomban, aligha élhettek volna olyan tartós életet, hogyha nem tekintették volna őket lovagi érényekkel díszelgő hősöknek és a természet gyermekeinek. Bár Goethe-tól és Schillertől indult ki ez a később végtelenül eldurvult, elsilányodott és eltorzult rablóromantika, végeredményben a természetideált kitaláló Rousseau felelős ezért az irányzatért, mely tulajdonképen az irodalomban lejátszódott forradalomnak tekinthető. Ez a forradalom a hatalmasok erőszakossága és igazságtalárságai ellen a rablórománok lapjain robbant ki, s mikor az író képzelete úgy fonta a cselekmény szálait, hogy a kegyetlen lovagok fejüket vesztik, a gonosz miniszterek akasztófára kerülnek, az igazságtalan fejedelmek életükkel lakolnak s a megbilineselt erény, becsület, igazság és jog talpra áll, elképzelhetni, mennyi vigasztalást, mennyi felülemelkedést nyújtottak ezek az olvasmányok a nép körében és az állapotokkal elégedetlen középosztályban egyaránt. Ügycsen megragadták a néphangulatot, amely már ekkor rajongott a szabadságért és az emberi jogokért. A manapság szinte érthetetlen sikerük titka abban rejlett, hogy az emberek tekintetét az életben meg nem talált kiegyenlítő igazság lehetőségére fordították s ennek képzeletbeli ábrázolása által az elégtétel érzésével, bizonyos vigasztalással töltötték el az olvasókat.

Kétségtelen, hogy a románolvasó magyar közönség lelkén is átsuhantak ezek az érzések. A külföldi hirhedt rablórománjainak ugyan nem akadtak szállítói, Vulpius, Cramer, Bornschein csak színtelen jámborságaikkal mutatkoztak be nekünk, — ez a hiány ízléses és erkölcsi magatartásnak is vehető, — de azért nem volt hiány a kissé tartozkodóbban viselkedő rablókban, kik a lovagrománok lapjait sűrűn ellepték. A *Flibusztierék*, a híres tengeri rablóbanda, históriája két lenyomatra érdemesült (1812), s *A valóságos világban sok csudálatos történeteken keresztülment tántos vagy fejemájú embereknek galleriájok* (1818) két kötetben éppen elég visszataszító ízelítőt adott a rablóvilágból. Azután a kalendáriumokból,¹⁸ a lapokból,¹⁹ népmeséinkből²⁰ s az egykorú irodalom számon nem tartott egyéb területeiről bőséges anyagot lehetne összegyűjteni annak szemléltetésére, hogy sem idegen, sem ismeretlen nem volt nálunk az a szellem, mely a német, francia és angol kortársakat különös tiszteletre és megértésre sarkalta a társadalomból kitzsított rablók iránt. Az idegen nyomok keresgélésénél azonban fontosabb az a rámutatni, hogy ennek a szellemnek tökéletes magyar változatát találjuk meg a múlt század harmincas és negyvenes éveinek irodalmában. Ha ismerjük a rablóromantika hátterét, könnyű rájönni arra, hogy a Gaál József haramia-

¹⁸ Pl. Filléres Kalendárium, Kassa 1837: „Cartuche a' zsvány“.

¹⁹ Hadi Történetek, 1790. 108. 126. 1.: Cagliostro.

²⁰ Pl. Erdélyi János, II. 2.: A grófkisasszony. Nyr. III. 425: A 12 zsvány, MNGy. X. 23. sz. XIII. 98. és 97. sz. Ethn. 1922. 79. 1.

beszéleyei, Pintye Gregortól kezdve (*Szirmay Ilona*) egészen Zöld Marciig, nem véletlen és esetleges jelenségek, hanem a lovagrománoktól sikeresen terjesztett áramlat nemzetközi függelékei. Zöld Marci, a nyalka betyár, a lovagias haramia, ki a gazdágokat megdézsmálja, hogy a szegényeken segítsen, s aki vitézségével, jóságával, igazságérzetével messzi fölülelemelkedik a hatalmaskodókon és a törvény embelein,²¹ semmiben sem különbözik nyugati nagy képmásaitól. Nem azt mondjuk, hogy Gaál József Rinaldóról vagy valamelyik koreshajtásáról másolta volna le Zöld Marci alakját. A szabadságért, a nép jogaiért öntudatosan és egyre erélyesebben küzdő évtizedekben nőtt nagyra s lett bálványozásig eszményített világszerte a rabló-típus, mellyel a bántó ellentéteket igen érthetően lehetett kifejezésre juttatni. Szükséges hangsúlyozni, hogy nem a mi politikai és társadalmi viszonyaink szülték és magasztosították fel Zöld Marcit, Jánosikot²² s még jó néhány társukat, hanem csak alkalmat adtak rá, hogy ez a Rousseautól táplált és Schillertől megindított forradalom a mi irodalmunkban is kitombolja magát. Eötvösre (*Viola*) és Petőfire (*Haramiasók, Pusztai találkozás, Zöld Marci* c. drámája) gondolva, kik rajongó ember- és szabadságszeretetükben a bálványozásig idealizálták a haramia alakját, meg kell állapítanunk, hogy az európai egyetemes rablóromantika, mely a század első évtizedeiben a románokon keresztül szivárgott be hozzánk, nálunk is szemmel látható s számbavételre érdemes mély nyomokat vágott.

c) A rablóromantika látása alatt divatba jöttek a bűnügyi történetek s ezekben is érdekesen visszhangzik a felvilágosodás megteremtő könyörületessége. Francia és német befolyás alatt a magyar közönséghez is eljutottak olyan elbeszélések, melyek azt a tételt ismételtették, hogy a gonosztevéket s bűnösöket nem szabad csupán tetteik szerint elítélni, hanem a körülmények kényszerét, a társadalom nyomását szintén számításba kell venni, még a büntetés kiszabásában is. Így olvasunk két kötet elbeszélést a német Eckarsthausen felfogása szerint kriminális történetekből összeállítva az erkölcsi tanulság levonásával (*Az emberi nemzetnek megsértődött törvényei*, 1793). Továbbá Nagyváradai Ajtay Sámuel ügyvéd, a leghosszabb életű magyar író (1774—1881), két kötetet szerkesztett (*Erkölcsmesítő való és költött történetek*, 1813. *Tanítva mulattató víg és érzékeny anekdotok*, 1816) nagyrészt olyan elbeszélésekből, melyek azt akarták kimutatni, hogy a körülmények szerencsétlen alakulása minden embert gonosztevővé aljasíthat. A jóság tehát nem érdem, csak szeren-

²¹ L. „Igaz osztály“ Honderü 1846. II. 1. sz. „A négy tarka“ u. o. 1845. I. 1—4. sz. „Két haramia“ Pesti Divatlap 1847. I. 13. sz. Vö. Badics Ferenc, Figyelő XI. 1881. 209. kkl.

²² Mikszáth humorosan sokszor emlegeti a híres Jánosikot, a felvidéki tótok gavallér rablóját, ki ellopta a kereskedők portékáját, azután kimérte a posztót a szegény vándor-diákok közt s hatalmas rőfökkel dolgozott. Vö. Munkái, X. 81. l.

esés állapot. Ott van például az a fiatal leány, ki szándéktalanul megfojtja kedvesét; az a fiatal ember, ki tréfából holmi csekélységet szerelmesétől elvesz s e miatt a bíróság tolvajnak minősíti; a szerencsétlen házaspár, kik nagy szorongatásukban gyujtogatásra és gyilkosságra kényszerülnek; a paraszt ember, ki testvérét megöli, hogy a hitvesgyilkosságtól megmentse; a tisztátalan, gyilkos, gyujtogató hírében álló s mégis ártatlan leány; a halálra ítélt háromszoros gonosztevő, kiről kiderül, hogy nemes indulatú ifjú; a haramia, kit önhibáján kívül rekeszt ki magából a társadalom, stb. Azután vannak olyan esetek, mikor a büntett oka rendellenes kényszer, s megint olyanok, mikor az igazi bűnös ömagát leplezi le s így menekül meg az ártatlan gyanúsított, kit a körülmények annyira vádoltak, hogy már menthetetlennek látszott. Megjelent azután 1817-ben Czövek István közreműködésével egy olyan kötet, amely 13 elbeszélésben rabló, pénzhamisító, ámító, kuruzsló, ördögös, útonálló, zsvány emberek történetéből tartalmaz visszataszító arcképcsarnokot (*Az európai híres zsványok*). Együtt találjuk itt a XVIII. század akasztófára került valamennyi hirhedt gonosztevőjét Klostermayertől, Büchlertől, Pugacsevtől kezdve Sheppardig, Cagliostroig, De la Motheig és Cajetani grófig. Ezek a történetek annak a megvilágítására készültek, hogy mi megy végbe az emberi lélekben, mielőtt a bűnös cselekedet kibontakozik. Az emberi lélek csodálatos szerkezetében mindennek meg lehet találni indító okát. Mivel a bölcsesség az esztelenséggel, a bűn a virtussal egy bölcsőben fekszik, az orvosi fű a mérges tövisekkel egy veteményes ágyban találtatik, mindnyájan ki vagyunk téve annak, hogy gonosztevők legyünk s csak a szerencsés körülményeknek köszönhetjük, ha nem válunk ilyenekké.

Ez a felfogás, mely szemelláthatólag többféle formában is eljutott a magyar olvasóközönséghez, szintén az akkori európai közhangulathoz símult. Végelemzésben Montesquieu találta ki (*L'esprit des lois*, 1748) s Rousseau és Voltaire terjesztette el azokkal az éles támadásaikkal, melyeket a római jog uralma ellen intéztek. Ezzel függ össze a híres francia jugtudós, Pitaval, 20 kötetes gyűjteménye, a *Causes célebres et intéressantes*, mely a jogi esetek tömegével gyakorlatilag próbálta igazolni azt az elvi álláspontot, hogy a bűn megítélésében a társadalom visszás berendezettsége, a mellékkörülmények s egyéb emberies szempontok is tekintetbe veendők. A ma is híres Pitaval a hetvenes és nyolcvanas években Franciaország határain kívül mindenütt nagy érdeklődést támasztott, különféle hasonló szerkezetű és szellemű Pitavalokat eredményezett, s a fiatal nemzedék írói rögtön meg is próbálták a könnyörületességre érdemes gonosztevő értékesítését a költészet valamennyi műfajában. A lírában, drámában és az elbeszélésben egyszerre tömegesen jelentkezni kezd a romlott társadalmi viszonyok miatt gyilkosságra, rablásra s egyéb aljasságokra vetemedett „lángelmék“ és „nemes lelkek“ tragikus sorsának rész-

vétet keltő ábrázolása. Nem volt olyan bűn, amelyre magyarázatot vagy mentséget nem találtak volna. Különösen kedvelték az elesett leány, az elcsábított gyermekgyilkos anya megindító alakját. A Sturm und Drang egyik sokat feszegetett kérdése volt ez. A jogászok az eset erkölcsi és szociális vonatkozásainak vizsgálata alapján kerestek feleletet a megtévedt leány becsületének helyreállítására, a szépirodalomba is átvágott irány pedig nagy megértéssel és megindultsággal foglalkozott ezekkel a szánalmas szerencsétlenekkel.²³ Bizonyára nem tévedünk, ha Kölcheynek a férjgyilkos nőről (*Védelem P. J. számára*) és a gyermekgyilkos anyáról (*A gyilkos anya*) írt törvénytudományi védőbeszédeit, melyeket pusztán szónoki gyakorlatnak tart a köztudat, kapcsolatba hozzuk a felvilágosodás századának Montesquieu—Rousseau—Pitaval—Sonnenfels-féle büntetőjogi mozgalmával.

Ez a mozgalom Schillert is magával ragadta. A bűnügyi novellát pszichológiailag elmélyítette (*Verbrecher aus Infamie*, 1786) azzal a gondolatával, hogy a bírónak nemcsak a törvénykönyvben, hanem a vádlott lelkében is olvasnia kell. Ezzel a gonosztevők iránt részvétet ébresztett, nyomatékosan rámutatva arra, hogy sorsát mindenki saját kebelében rejti.²⁴ Annyira érdekelte ez a tárgy, hogy a Pitaval-féle gyűjteményt németre átdolgozta (1792), s előszóval látta el azt a 13 elbeszélésből álló kötetet, amely Czövek István fordításában az első magyar nyelvű Pitavalnak tekinthető. Ugyanakkor kezdi írni bűnügyi novelláit Meissner, — ezek 1796-ban gyűjteményes kiadásban is napvilágot láttak, — amelyek a hagyományos jogi eljárással harcba szállva, sok kiadásukban népszerűsítették azt a tételt, hogy a bűnösöket nem megvetéssel és megbotrányozással, hanem jóakarattal és részvéttel kell tekinteni. Ezeket Nagyvárad Ajtay Sámuel hozta át magyar területre. Így a bűnügyi novella útrakelésének valamennyi nevezetes mozzanatáról szintén tudomást szerzett a magyar közönség.

Dr. György Lajos.

²³ Pl. H. L. Wagner: *Kindermörderin*, 1776. Bürger: *Pfarrerstochter*, 1781. Schiller: *Kindermörderin*, 1781. *Biographien der Kindermörder aus gerichtlichen Akten gezogen und romantisch dargestellt*. Leipzig, 1802. *Die Kindesmörderin, oder kleine Romane und Erzählungen*, Leipzig, 1843. Vö. Hayn: *Bibl. erotica et germanica*, III. 552—558. I.

²⁴ Vö. R. Riemann, *Euphorion*, 1905. 536. I.